

Pulszter Zsuzsanna

Gazdasági stratégiák, értékrendek és a Szociális Földprogram összefüggései egy ormánsági kistelepülésen

A rurális térségek napjainkban tapasztalható problémáinak és gazdasági instabilitásának megoldása kormányzati programokon átívelő, folyamatosan aktuális szociálpolitikai kérdés, melyre az állam többek között az önellátásra törekvő gazdálkodás támogatásával törekszik felelni. A Magyarországon működő állami finanszírozású Szociális Földprogram¹, amely egyfajta keretét jelentette vizsgálataimnak, a vidék munkanélküliségének enyhítése érdekében az önfoglalkoztató, önellátásra termelő mezőgazdasági tevékenységeket igyekszik természetbeni támogatással segíteni² – ez állatállományt és a gazdálkodás megkezdéséhez elegendő takarmányt, illetve vetőmagot jelent a háztáji gazdálkodást vállaló családok számára.

* Köszönöm a támogatást, a folyamatos útmutatást, segítséget és szakmai konzultációs irányítást Máté Gábornak, a megjegyzéseket és észrevételeket Kuti Klárának és Nagy Zsoltnak.

¹ A Szociális Földprogram projekt célja „a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, azonban mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem, vagy azzal nem elégséges mértékben rendelkező és azt hatékonyan kihasználni nem tudó, szociálisan hátrányos helyzetű emberek megélhetését segíteni, életminőségét javítani, önálló egzisztenciateremtési esélyeit növelni”, a munkára történő aktivizálás, az önellátásra és értékesítésre való termelés segítése, a helyi erőforrások hasznosítása, az öngondoskodási igény növelése. (Vö: Bartal 2001: 51–55.)

² A Szociális Földprogramok történeti előzményei az 1900-as évek elejére nyúlnak vissza, amikor ún. földprogramok keretében a kivándorlások sújtotta területeken a nagybirtokosoktól bérbé vett uradalmi birtokokat kincstári albérlésben kiosztották az arra rászoruló parasztoknak, s kiegészítésként ún. állattámogatással, részletfizetési lehetőséggel segítettek a juttatottaknak. Mivel közös gondolati alapon jöttek létre, az akkori programok a mai produktív szociálpolitikai törekvések elődeinek tekinthetők. (Vö: Bartal 2001: 60.)

Számos elemzés született már Szociális Földprogram projektek (Bartal 2001; Szoboszlai 2003; Nagyné Varga–Landau 2006) vagy más produktív szociálpolitikai támogatások (Havas 2001) kapcsán, melyek a helyi programok hatékonyságát (köz)gazdasági, statisztikai, szociológiai aspektusból tanulmányozták. Én arra teszek kísérletet, hogy néprajzi-antropológiai szempontok érvényesítésével egy ormánsági falu, Szaporca jelenkori gazdasági helyzetét mutassam be (az 1930-as évekig visszatekintő történeti háttérrel és a helyi Szociális Földprogram vázolásával) a gazdasági döntések, értékrendek tükrében³. Érdeklődésemet a gazdasági stratégiák irányába a helyiekkel folytatott beszélgetések során folytonosan visszatérő megélhetési kérdések mellett az a feltételezésem vezette, hogy a gazdálkodási hajlandóságot, a gazdasági döntéseket, végső soron a gazdálkodás eredményességét az értékrend is befolyásolja. Vizsgálataim fókuszában az egyén, a gazdálkodó ember állt, s arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen tényezők határozzák meg a sikeres vagy kevésbé sikeres gazdálkodást. Primer információkhoz olyan beszélgetések során jutottam, amelyek minden alkalommal félig strukturált szerkezetet követtek, s amelyek alapvetően a gazdálkodás és a megélhetés témája köré szerveződtek. Írott forrásként a témához kapcsolódó szakirodalmat, levéltári dokumentumokat, saját feltárásból származó anyagokat használtam.

Kistermelés, önellátás, háztáji gazdálkodás – a fogalmi keretek kijelölése

Az önellátásra termelő háztartás modelljét elsősorban a történeti paraszti gazdálkodáshoz és a hagyományain továbbélő, bár a történeti és gazdasági változások nyomán jócskán átalakult életmódhoz köthetjük – ahogy tette ezt Kovách Imre is az 1980-as évek, vagy Laki László az 1990-es évek végén. „Itt nem a közgazdaságtan háztartásfogalmára kell gondolnunk, amely az individuális döntéshozót modellezi, hanem egy együtt élő, együtt gazdálkodó családról vagy családserű együttélési formáról van szó”

³ 2009 óta kísérem figyelemmel a falu gazdasági helyzetének alakulását, s ezúton is köszönetet szeretnék mondani azoknak a szaporcaiaknak, akik érdeklődésemet szívesen fogadták és munkámhoz hozzájárultak.

(Spéder 1993: 9), amely gazdasági potenciállal bírva önállóan szervezi meg munkamenetét és döntési mechanizmusait a saját értékrendje szerint alakítja. Hogy a továbbiakban gazdálkodási stratégiákról beszélhesünk, szükséges tisztázni a háztáji gazdálkodás fogalmának elméleti kereteit. A szocializmus éveiben a háztáji a „második gazdaság” alappillére volt, az állatkihelyezések, a táppal való ellátás és a piacok biztosításának révén speciálisan a termelészövetkezethez kapcsolódott, s „az önállóan gazdálkodó birtokos parasztok előtt igyekezett vonzóbbá tenni a szövetkezeti gazdálkodást” (Kovách 1988: 40), majd „bár ezt a gazdaságpolitikai vezetés nyíltan kevésbé hangsúlyozta, pótolnia kellett a megszűnt paraszti magángazdaságok termelésének egy részét” (Kovách 1988: 41). Laki László szerint a háztájit a hagyományos gazdálkodás szellemisége (önellátás, több lábbon állás, ún. maradék-elv, amely a felesleg piacra vitelét jelenti) határozta meg kezdetben, majd a 80-as évekre önálló ágazattá nőtte ki magát és sokak számára meghatározó jövedelemmé vált. A háztáji integrációk működése, az árutermelés előtérbe kerülése és intenzívebbé válása érdekében bevezetett szakmai újdonságok alkalmazása vállalkozói mentalitás nélkül elképzelhetetlen lett volna (Laki 1997: 5), a kistermelésben így egyszerre volt jelen az önellátás tradíciója és az árutermelővé válás lehetősége.

Kovách szerint „mezőgazdasági kisüzemek, egyéb ismerv hiányában, a nem állami és nem szövetkezeti mezőgazdasági termelési technikai egységeket tarthatjuk, amelyek döntő többsége egy-egy háztartáshoz kapcsolódik” (Kovách 1988: 31), a kistermelés okát és létjogosultságát pedig az önellátás kényszerével magyarázza (Kovách 1988: 60–61). Két nagy csoportot különít el a termelés célja szerint, attól függően, hogy az önellátás és az értékesítés súlya miként alakul: tradicionális önellátó kisüzem, szabadidős önellátó kisüzem, középparaszt vegyesgazdaságok mintájára szervezett paraszti típusú kisüzem, illetve az inkább értékesítésre termelő integrált félüzem, integrált vállalkozás és szabadpiaci vállalkozás (Kovách 1988: 78–83). A Kovách-féle tipológia tradicionális és paraszti típusú gazdaság kategóriáira jellemző az önellátás túlsúlya, s ebből fakadóan a piactól való viszonylagos függetlenség és a vegyes termékszerkezet – ez az általam használt háztáji gazdálkodás fogalomnak is fontos ismérve.

A kistermelést folytatók gazdasági indítékairól Laki egy mezőgazdasági szakembert idézve úgy véli, hogy az önellátásra való berendezkedés

határozza meg a magyar vidéki lakosság mezőgazdasági tevékenységét (Laki 1997: 12). Az általa vizsgált háztartások gazdálkodásának is elemi sajátsága a vegyes termékszerkezet, amely mögött „felsejlik a falusi települések társadalmának, gazdaságának, megélhetési viszonyainak és léthelyzeteinek tarkasága, ha úgy tetszik, kuszasága: a földtelenek és a csak telekkel bírók; a »kényszer-tulajdonosok« és »nagyobb« birtokosok; a jelenleg munkában állók és tartósan munkanélküli jövedelempótlósok; a mezőgazdasághoz közelebb állók és az attól részben vagy teljesen elszakadók; a vagyonhoz jutók, a lecsúszók és a mindig alul levők, vagy a beruházni tudók és az erre képtelenek kisebb-nagyobb csoportjai” (Laki 1997: 14).

Mivel ugyanazt a metódust takarják, a háztáji gazdálkodás, a kistermelés és az önellátásra törekvő gazdálkodás vagy önellátásra termelés kifejezéseket a továbbiakban egyaránt arra a gazdálkodási formára fogom alkalmazni, melyet a háztartáshoz kötődő, saját fogyasztásra történő termelés határoz meg, s amelytől nem idegen az értékesítésre való termelés vagy feleslegének értékesítési gyakorlata sem. Miközben önellátásról beszélünk, tudnunk kell, hogy valójában ez „önellátásra való törekvés” jelentéssel értelmezendő, mert Laki Lászlóval egyetértve úgy vélem, hogy a falusi háztartások nem képesek saját élelmiszer-szükségleteik megtermelésére; egyrészt azért, mert a gazdálkodást folytatók többségénél igen „szerény és szegényes mezőgazdasági termelésről” (Laki 1997: 14) van szó, másrészt a történelmi és gazdasági átalakulásokkal együttjáró életmódváltozás(ok) miatt mára a tényleges önellátás szinte megvalósíthatatlanná vált. A parasztgazdaság üzemtípusait sorra véve (Molnár 2000: 494) is kitűnik, hogy az önellátás a hagyományosnak tekintett – és hallgatólagosan vagy nyíltan önellátónak vélt – paraszti gazdálkodásnak sem volt teljes mértékig sajátja.

A gazdálkodási döntéseket vizsgálva felvetődik a minták átörökítésének és ezzel összefüggően a habitusnak a kérdése. E témában máig meghatározó Pierre Bourdieu reprodukciós stratégiákról alkotott elmélete, amely a habitussal és az ethosszal magyarázza a racionális elveken túlmutató döntési mechanizmusok hátterét, s amely alapján a társadalmi rétegek újratermelődésében az átörökített (és szerzett) tőkefajta és a szocializációs folyamatok során kialakuló habitus játsszák a legfőbb szerepet. Bourdieu végeredményben (többek között) azt mondja ki, hogy a családi „örökségnek” és az intézményes szocializációnak döntő hatása

van a későbbi életútra (Bourdieu 2003). Ezt a gondolatot hordozza Megyesi tanulmánya is, amely a vidékkel kapcsolatos attitűdök milyenségét és eredetét vizsgálja hazai keretek között, s amely szerint a gyermekkori szocializációs környezet befolyásolja a későbbi beállítódásokat (Megyesi 2007), s bizonyos értelemben magam is erre a következtetésre jutottam. Bourdieu fogalmait alkalmazva Kovách a gazdálkodói habitust mint olyan tényezőt írja le, amely a gazdálkodók gazdasági stratégiáinak kialakításában és a rendelkezésükre álló tőkék felhasználásában játszik szerepet (Kovách 1988: 90–92). „A tőke vagy anyagi formában, vagy elsajátított, »inkorporált« formában felhalmozott munka”, ami „ugyanúgy termelhet profitot, mint ahogy önmagát is reprodukálhatja vagy növelheti.” (Bourdieu 1998: 155–156).

A vizsgálat helyszíne: Szaporca

Szaporca a Kelet-Ormánság egyik hátrányos helyzetű kistelepülése⁴, 2011-es önkormányzati adatok szerint 272 lelket számlál és 87 család⁵ lakik a faluban. Egykor az ártér menti területeken hagyományos gazdálkodással foglalkozó község volt (Andrásfalvy 2007; Kiss 1937; Kiss Z. 1991; Lipp 1986; Presbiteri jegyzőkönyv), a jelenben munkanélküli, segélyre szoruló, hátrányos helyzetű családok és nyugdíjas korúak alkotják a lakosság jelentős részét. 2001-es kistérségi adatok szerint Szaporcán a roma lakosság aránya 23%.⁶ Óvodába és iskolába a szomszédos településre, Kémesre járnak a gyerekek, szüleik pedig vagy a közeli városokban vállalnak munkát, vagy a már említett munkanélküliséggel és a vele járó gondokkal küzdenek. A kistérségi és regionális központok autóval, motorral könnyen elérhetők, tömegközlekedéssel azonban az alacsony járatszám miatt nehézkes megszervezni egy-egy utat. A faluban két kocsmá működik, s az ivó gyakorlatilag a település egyetlen közösségi intézményévé vált. Az ingatlanárak a településen és a környező falvakban alacsonyak, emiatt a

⁴ A kistelepülés fogalmat alkalmazva csatlakozom ahhoz a szociológiai irodalomhoz, amely statisztikai és gazdasági fogalmi kereteket figyelembe véve alkalmazza. (Vö: Váradai 2008.)

⁵ A polgármester és az alpolgármester közlése alapján.

⁶ http://www.sikloskisterseg.hu/htmls/demografiai_adatok.html (2010.01.23.)

legközelebbi városokba való beköltözés, vagy a városi agglomerációban való letelepedés lehetősége csekély. A statisztikai adatok alapján Szaporca tükrözi azt a képet, amelyet az elemzések általánosságban az Ormánságról festenek (Váradi 2008: 70–193; Reményi–Tóth 2009), több mutató tekintetében viszont kedvezőbb viszonyok és arányszámok jellemzik. Így például az önkormányzatnak nincs hitelállománya, a munkanélküliek aránya viszonylag alacsony, s beszélgetőtársaim elmondása alapján nem jellemzőek etnikai jellegű konfliktusok. A településen 40 család részesül lakásfenntartási támogatásban, közmunka programban az éppen aktuális jogszabályi keretektől függően 25-35 főt foglalkoztat az önkormányzat. Általában 30 fő „segélyes” van, akik közül 5 roma származású. A helyben foglalkoztatottak száma nagyon alacsony, 2 főt alkalmaz az önkormányzat, illetve 4 önfoglalkoztató családi vállalkozás működik a faluban: a két kocsmá, s ezen felül két mezőgazdasági vállalkozás, amelyek legfeljebb a családi erőforrások szűkössége esetén idénymunkára szoktak 1-2 főnek munkát biztosítani.

Szaporca nem kínál a fiatalabb generáció számára vonzó életformát. Amit kínál, az elsősorban az önellátó háztáji gazdálkodás lehetősége, amelynek gyakorlása számos akadályba ütközik még akkor is, ha akadnak vállalkozó kedvű új gazdák. A gazdálkodási tudás öröklődésében a történelem alakulása folytán törés következett be, legalább két generációs hiány keletkezett az önellátó, konyhára termelő, feleslegét piacra vivő háztartás modelljében: „az ipar és a szolgáltatások térhódításával megváltoztak az életmód fontos elemei és a fogyasztási szokások, új értékrendek jelentek meg – például önkímélőbb, komfortosabb és kényelmesebb életvitelminták” (Laki 1997: 4). A szaporcai mindennapokat az is nehezíti, hogy az infrastruktúra sok tekintetben fejlesztésre szorul, illetve kiépítésre vár. Ezen a helyzeten a helyi önkormányzat különféle pályázatokat segítségével igyekszik a lehetőségekhez mérten javítani.

Történelmi, gazdasági és társadalmi változások hatása Szaporcán

A Szociális Földprogram, mint láttuk, az öngondoskodást igyekszik szorgalmazni – ehhez a mintához a 1930-as évek gazdasági berendezkedése áll a legközelebb, s az 1935–1939 közötti időintervallum társadalmi-gaz-

dasági viszonyait bemutató levéltári források és statisztikai kimutatások azt mutatják, hogy a háztartáshoz kötődő mezőgazdasági termelésnek főszerepe volt egy korántsem homogén társadalomban⁷.

A harmincas évektől napjainkig végbemenő változások nem csak a foglalkozási szerkezet átstrukturálódását eredményezték. A községben 1959 februárjában alakult Termelő Szövetkezet, mely a paraszti hagyományban gyökerező korábbi megoldási stratégiák és minták végérvényes felülírását hozta. Bár a második gazdaság teret adott bizonyos mértékig a régi értékeknek, az új norma teljesen eltérő életmódot kínál és követelt, s az önálló

⁷ 1935-ben a falu állatállománya a következőképp alakult: 963 sertés, 231 szarvasmarha, 8815 baromfifél, 25 méhcsalád (KSH, Mezőgazdasági statisztikai adatgyűjtemény 1870–1970. Maurer Zsuzsanna 2009-ben végzett szemináriumi munkája alapján). 1965-ös adatok (Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1965) alapján az állomány 528 sertés, 139 szarvasmarha és 2700 tyúkfélé, míg a 2000. évre vonatkozó statisztika (Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Magyarország állatállománya 2000. március 31-én) 177 sertést, 10 szarvasmarhát és 804 tyúkot jelez. Az állomány mennyiségi változásának bemutatása az adatsorok töredékessége miatt nem tud teljes lenni, az azonban érzékelhető, hogy a 2000-es év állatállománya a korábbi mennyiségekhez képest szignifikáns visszaesést mutat. Ezek a jelzőszámok napjainkban még kisebbek.

A társadalmi változások egyik fő markere a demográfiai mutatók alakulása: a lakosság korszerkezete az 1930-as és a 2000-es években szignifikáns különbséget mutat. Az aktív korúak és az idősek korúak aránya gyakorlatilag megfordult, a munkaképes lakosság a település népességének csupán 18%-a volt 2001-ben.

Az 1937-es szociális helyzetkép (Községi szociális felmérés: Szaporca) szerint Szaporca lakosainak száma 552 fő volt, a 12 év alattiak számaránya 25%, 12–18 éves kor között 9%, a 18 és 60 év közöttiek aránya 51,63%, míg a 60 éven felüliek aránya 13,95% volt. Valásuk alapján 183 római katolikus, 364 református, 5 ág. evangélikus, anyanyelv szerint 551 magyar, 1 német. Foglalkozásukat tekintve 14 iparos, 3 kereskedő, 7 gazdasági cseléd, 28 gazdasági munkás, 2 egyéb foglalkozású, a többi lakos a saját földjén gazdálkodik. Ez azt jelenti, hogy a lakosság több mint fele keresőképessé volt és a keresőképessé zöme gazdálkodással foglalkozott. Az átlagos állatállomány a 100 hold alatti gazdaságok esetében 2 szarvasmarha, 2 ló és 7 sertés volt.

Az 1938. évre vonatkozó adattári dokumentumok (Községtörténeti adattár) szerint a lakosok száma: 503 fő, ebből 134 római katolikus, 363 református, és 6 ág. evangélikus. Foglalkozás tekintetében 453 őstermelő, 30 iparos, 8 kereskedő, 4 közlekedési alkalmazott, 5 közszolgálati alkalmazott, 3 egyéb foglalkozású.

Az 1939-es évből a Szociális Földprogramok előképéről is rendelkezésünkre áll szaporcai adat: gazdasági segítséget igényelt 20 család, ebből 11 család földpótlás, állat, eszköz formájában (Községi szociális felmérés: Szaporca). Ebben az évben lakosként 503 főt regisztráltak, amelyből 16 fő volt cigány – ez 3%-os arányt jelent. A szaporcai foglalkozásáról az alábbi idézet ad képet: „a község lakói tiszta mezőgazdasági buza termelő és kapás növényeket termelő, gyümölcsstermelő, állattenyésztő”, „a községben van apró házi állat tenyésztés, konyhakertészet de ezek csak a háztartási szükségleteket elégítik ki, mert értékesítés nincsen megszervezve” (Községi szociális felmérés: Szaporca).

gazdálkodási kompetenciákat nagymértékben leépítette. A rendszer az egyéni gazdálkodás lehetőségét minimalizálta a beadási kötelezettségek bevezetésével, tiltotta az önellátásra való termelést, s bár a paraszti értékrend nem könnyen engedett a nyomásnak, a hozzá kapcsolódó életvitel folytatása ellehetetlenült. A paraszti mentalitás mentsvárát a háztájizás jelentette, még akkor is, ha tudjuk, hogy ez a fajta gazdálkodás is a tervgazdálkodás részeként folyt (Kovács 1988: 40–41). A tervgazdálkodás a hagyományos gazdasági ütemezéstől eltért és az önálló döntések ellenében hatott⁸. „Az öntudatos, a döntéseit vállaló, a mezőgazdasági termelés minden szakaszához és területéhez egyformán jól értő paraszt nemkívánatossá és elfogadhatatlanná vált a kommunista hatalom számára. Éppen ezért a hatalom »átképezte« a parasztokat” (Szabó 2002: 27). Ez a rendszerváltást követően vált valójában érzékelhetővé, napjainkra pedig országos méretű problémává, mert „az emberek megszokták a központi irányítást, az állami támogatást, a központtól kapott terveket” (Szabó 2002: 27.), s ennek következményeként „megszűnt a gazdasági önellátás, átalakult a társadalmi és a politikai szerkezet hierarchiája, és megingott a gazdasági, társadalmi és politikai szerkezetet újratermelő hagyományos értékrendszer” (Szombati 2008: 19). A reménnyel kecsegtető rendszerváltás „minden eddiginél súlyosabban érintette a magyar falusi közösségeket: a falusi lakók jelentős része ugyanis egyszerűen kiesett a legalapvetőbb rendszermechanizmusból, a munkaviszonyból, mely a közösségek szétesését erőteljesen felgyorsította. Ez a folyamat ma odáig fajult, hogy a falu mint gazdasági és társadalmi egység teljesen felbomlóban van; ato-

⁸ Részletek a Szaporca Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának és a Kémes Községi Közös Tanács üléseinek jegyzőkönyveiből:

„...hogy ő adig lenem szálít semit mert öneki a tavai évben semvolt meg a vető magja és a házi szükséglete sem és így nemhajlando levinni, hacsak karhatalom nemszállitasa el deó akorseim fogja.” Rendes havi tanácsülés, 1953. augusztus 8. (Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961)

„...mindenki a saját földjét akarja elvetni, tehát a tagosítást fel kell bontani azért, hogy az őszi vetést meglehesen kezdeni.” Rendes havi tanácsülés, 1953. szeptember 8. (Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961)

„A vetési határidőket nem tartja helyesnek, miért kell az hogy határidőket szabnak a parasztságnak, mikor az tudja, hogy mikor kell vetni és egyéb munkát elvégezni és a határidőbe ugys bele szól az időjárás.” Drávapiski, 1954. március 24. Tanácsülés. (Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950–1960)

mizált egységei: lakosai – egymástól egyre inkább elidegenedve – a puszta túlélésért küzdenek.” (Szombati 2008: 20).

Látnunk kell azonban, hogy „a falu” sem a szocialista gazdaság bevezetése előtt, sem a rendszerváltás előtt nem volt sem gazdaságilag, sem társadalmilag egységes, ilyen értelemben véve egységről beszélni csak pontos feltételek mellett lehet(ne). A rurális problémák tekintetében meghatározóbbnak tartom a gazdálkodó, önellátásra termelő norma érvényességének gyengülését, mely egy több évtizedes (évszázados) mentalitásbeli átalakulás velejárója, s az új életmódokkal van inkább összefüggésben – vagyis az „atomizálódásnak” a megváltozott életmód az oka, nem pedig fordítva. Az önellátó mentalitás kikopása, eltűnése tendenciózus jelenséggé vált, s ez vezethetett oda, hogy ma a rurális térségek lakosságának jelentős része nem tud élni az öngondoskodás eszközeivel.

A Szociális Földprogram Szaporcán (2008–2011)

A Földprogram keretében négy éven át nyílt lehetőség számos szaporcai család számára, hogy állatállományhoz, takarmányhoz, vetőmaghoz juszanak. A program indulásakor visszafogott érdeklődés fogadta a hírt, miszerint *ingyen és bérmentve* lehet állatokhoz és táphoz jutni. Az első évben 30 család kapott 40-40 darab csirkét és a kezdetekhez elegendő tápot, 18 család 2-2 darab süldő malacot és tápot, s a pályázati önrészt az önkormányzat finanszírozta. A második évtől látványosan emelkedett a támogatott családok száma: 2009-ben 70 család részesült csirke- és táptámogatásban, ugyancsak térítésmentesen. 2010-től az önkormányzat az önrész bizonyos hányadát a juttatottakra hárította, így ebben az évben családonként összesen 3000 forint hozzájárulást kellett fizetniük a kedvezményezetteknek, akik egységesen 25 darab csirkét, 12,5 kg tápot és 1 q kukoricát kaptak. 2011-ben összesen 80 család részesült támogatásban, ebből 61 család nem csak csirkét és tápot, hanem kerti vetőmagokat is kapott.

A második évtől kezdődően 70-80 család részesült kedvezményes juttatásokban. A 2011-es év vetőmagprogramjában több mint 300 000 forint értékű juttatásban részesültek összesen az érintettek. A kiosztott élőállat mennyisége évente mintegy 2000 db volt, a mellé adott táp évente közel 10 mázsát tett ki, 2010-ben az önkormányzat a saját földjén termelt

kukoricából (80 mázsa kukoricát osztottak ki összesen) is térítésmentesen részesítette a családokat. Ez azonban nem érezhető a falu tényleges állattállományán és növénytermelésének intenzitásán. Beszélgetőtársaim elmondása alapján az állattartás néhány háztartás köré koncentráldódik, s a juttatások ellenére nem vált általánossá a gazdálkodás a településen. A tojáshaszonért folytatott kis volumenű baromfitartás a legjellemzőbb, ez összességében tekintve néhány száz tyúkot és néhány libát jelent, sertést legfeljebb tíz háznál tartanak, szarvasmarha nincs a faluban. Több háznál van kecske, birka, többnyire hobbiállatként. A méz viszonylag magas ára miatt a méhészkedés az elmúlt években új lendületet vett, több család is tart méheket – hozzávetőlegesen 60 méhcsalád gyűjti a virágport a falu határában. A vetőmagprogram a kedvezőtlen időjárás miatt nem volt igazán eredményes, illetve beszélgetőtársaim említettek olyan családokat is, akik el sem vetették a kapott magokat. Arról, hogy miért nem vált a négy éven keresztül nyújtott segítség ellenére sem általánossá Szaporcán a gazdálkodás, megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint sokan nem is értenek hozzá, más vélemények szerint értenek ugyan hozzá, de nem szeretnek érte tenni – többnyire azon az állásponton voltak beszélgetőpartnereim, hogy vannak, akik egyszerűen nem akarnak termelni, nem akarnak dolgozni, az önkormányzattól várnak segítséget. Hogy e „nem akarás” mögött valójában milyen tényezők állhatnak, arról a későbbiekben szó lesz.

Szaporcai háztartások gazdasági stratégiái és a hozzájuk kapcsolódó értékrendek

A fentiekben vázolt adatok, dokumentumok és beszélgetések alapján olyan kérdések merültek fel bennem, melyek a Szociális Földprogram kereteit olykor túllépve, általánosságban véve a gazdálkodási stratégiák iránti érdeklődéséből fakadtak. Hogyan élnek az emberek a rurális környezet adta lehetőségekkel, milyen mögöttes tényezők játszanak szerepet a gazdálkodásban? Noha Balogh Balázs és a Fél–Hofer szerzőpáros munkái (Balogh 2002; Fél–Hofer 1997) több vonatkozásban segítettek a téma megközelítésében és munkám felépítésében, vizsgálataim során arra fókuszáltam, hogy milyen megélhetési stratégiák határozzák meg a helyiek mindennapjait és a gazdálkodás milyen szerepet tölt be a családok/háztartások életében.

N. háztartása

N. szaporcai születésű, vizsgálataim idején nyolcvanas évei végén járó asszony volt, elemi iskolát végzett, háziipari szövetkezetben és termelőszövetkezetben dolgozott, a háztáji gazdálkodás mindvégig meghatározó volt életében, haláláig⁹ a református gyülekezet presbitereként teljesített harangozói szolgálatot, szövőasszonyként ismert és elismert lett. Az egyszemélyes háztartást vezető népművész, jóllehet a Népművészet Mestere címmel anyagi juttatás is járt, nem használta ki a plusz jövedelemből adódó előnyöket egy kényelmesebb életvitel érdekében, mindennapjait a háztáji gazdálkodás teendői töltötték be mindvégig, és az önellátás igénye meghatározó volt a legegyszerűbb dolgokban is. A gazdálkodáshoz szükséges tudást gyermekkorától fogva, a családban sajátította el. A konyhára szükséges zöldségeket (cukorborsót, paradicsomot, paprikát, burgonyát stb.) általában véve maga termelte, de pótlásként szokott vásárolni is. Az önellátásra elegendő mennyiség feletti részt értékesítette a háztartás, a közeli városba hordták piacra eladni a felesleges tojást, paprikát, később a szótteseket. A Szociális Földprogram keretében kapott állomány a lecsökkent gazdálkodási tevékenység dacára is kipótlásra szorult. Aktív korában a rendszeres jövedelem és idős korában a nyugdíj lehetővé tette volna számára egy másfajta életmód kialakítását, mindennapjait mégis a háztáji termelésre épülő, önellátásra törekvő gazdálkodás határozta meg, s a földdel, az állatokkal való munkát tekintette csak valódi munkának. Amikor a kerti munkákat már nehezen, vagy egyáltalán nem tudta elvégezni, pénzért segítséget szokott kérni. Az új normákhoz kapcsolódó igényeket indokolatlannak tartotta: *valamikor nem vót ekkora flanc, négy éves a bútorom, kidobom; az ennivalóba se válogattam, a fiatal együtt vót az öreggel, az unokának gondját tudnám viselni, főzni.* Érdekes ambivalencia, hogy saját unokái és dédunokái is elköltöztek a közeli városba, de a 60-as években fia és férje is szívesen mentek volna, csak az asszony miatt maradtak Szaporcán. Azokat az életvezetési módokat, amelyek nem a gazdálkodásra fektették a fő hangsúlyt, nem tekintette igazán hasznosnak, így például a városiakról nem volt hízelgő véleménye, azt tartotta, hogy *elmennek panelba, akik nem akarnak dolgozni, [...] a kutyátu is félnek, a tiktu is, nem ismerik őket.*

⁹ 2011. júniusában hunyt el.

J., a polgármester

J. ötvenes évei közepén járó férfi, Szaporcán nőtt fel, nőtlen, gyermeke nincs, édesanyja halála óta egyedül él, de párkapcsolatban van 12 éve egy helybéli asszonnyal, akivel nem lakik egy fedél alatt. Általános iskolát végzett, majd a helyi termelőségben dolgozott traktorosként, később növényvédelmi szakmunkás bizonyítványt is szerzett, ami a mezőgazdasági munkák során egyfajta presztízst jelentett neki. Elmondása szerint későbbi karrierjének alapja az a népszerűség volt, amelyet a késmesi futballcsapat tagjaként, egy időben edzőjeként, valamint az ivóban kötött barátságok nyomán szerzett. Úgy véli, ennek hozadékeként lett polgármester, s ennek köszönhetően választották meg őt először az emberek. A gazdálkodás szülei háztartásának is jellemzője volt, mindig volt kertjük, amit leginkább édesanyja művelt. Nem szükségszerűségből végez mezőgazdasági munkát, de idejéhez és erejéhez mérten igyekszik maga előteremteni a szükséges élelmiszereket (sárgarépa, petrezselyem, krumpli stb.), ahogy ő fogalmaz, az alapvetőket megtermeli. Gazdálkodásának alapját a saját munka képezi, emellett beteg fivérének is besegít, s élettársa gazdaságában is dolgozik, ha szükség van rá, valamint ellenszolgáltatás fejében mások kertjének gépmunka-igényét is kiszolgálja. Úgy véli, hogy *az embereknek maguknak kell munkahelyet teremteni*, a szaporcaiak megélhetésének zálogát az öngondoskodási arány javításában látja. A saját hatáskörébe tartozó döntések során igyekszik is ezt az elvet követni, így az önkormányzati földek megművelésénél előnyben részesíti az emberi munkát a gépek helyett, tudatosan teremtve ezzel munkalehetőséget. Az így előállított terményeket a helyiek önköltségi áron vásárolhatják meg az önkormányzattól. J. nem híve a kölcsönöknek, nem szívesen kér és nem is szívesen ad, híresen fukarul bánik a segélyekkel is, inkább munkalehetőségek teremtésével és pályázatokkal próbál segíteni az embereknek.

A., az alpolgármester és családja

Ötvenes éveiben járó házaspár, a férj szaporcai, a feleség az ormánsági Sámodról származik. Szakmunkás végzettségűek, korábban mindketten gyárban dolgoztak, 1991 óta közös vállalkozást üzemeltetnek: ital lerakattal kezdtek, mára övük a falu egyik kocsmája és az egyetlen bolt a településen. Két felnőtt gyermekük van, a fiú végzős a budapesti vállalkozási főiskolán

(ÁVF), a lány szakács végzettségű, jelenleg cukrásznak tanul Pécsen. A gyerekek ritkán járnak haza, s jövőjüket tanulmányaik befejeztével sem Szaporcán képzelik el, s a szülők sem szorgalmazzák, hogy hazatérjenek, mert úgy vélik, fontosabb, hogy a megélhetésük biztosítva legyen. A település jövőjét illetően A. az egyedüli megoldásnak a munkahelyteremtést tartja, noha tisztában van vele, hogy ez milyen nehézségekbe ütközik, s nem sok esélyét látja a megvalósulásnak. A vállalkozás mellett háztáji gazdálkodást is folytatnak, amely leginkább a feleség munkaerejére épít: a saját kert teendői mellett ő látja el a férje szülei házában tartott állatokat is. Az önellátás szerepét mégsem érzik igazán fontosnak: egyrészt kicsinek tartják az átlagosan 500 négyzetméteres szaporcai kerteket, másrészt úgy vélik, hogy az önellátásra való termelésből nem, csak az értékesítésre való termelésből lehet megélni, ha az eladást megfelelő kapcsolatok birtokában meg tudja az ember szervezni. Háztartásuk elsősorban tehát vendéglátó és kereskedelmi vállalkozásra támaszkodik, amellett rendszeresen folytat háztáji gazdálkodási tevékenységet is – konyhakertet művelnek, baromfit és sertést tartanak.

I. és családja

I., a férj, a szomszédos Kémesen született, felesége szaporcai. A harmincas éveik közepén járó házaspár a feleség szülői házában lakik, három gyermekük van. A legkisebb gyermek 4 éves fiú, súlyos szívbeteg, rendszeres egészségügyi ellátásra szorul, ezért a család meghatározott időközönként Pécsre és Budapestre viszi őt kezelésre. A két nagyobb gyermek már részt vesz a háztartás munkáiban, 13 és 16 éves lányok, Kémesre, illetve Siklósra járnak iskolába. A családdal egy fedél alatt él a feleség idős nagynénje is. A házaspár mindkét tagja szakmunkás végzettségű, a férj építőiparban dolgozott korábban, s ott dolgozik ma is, ha adódik rá lehetőség. A feleség régebben a helyi kocsmában dolgozott, négy éve azonban az állandó felügyeletet igénylő kisfiúval van otthon.

A férj elővigyázatos mind a beruházások, mind az újítások terén, ismeretlen gazdasági megoldásokat nem szívesen próbál ki. A feleség, noha sok tekintetben vállalkozó szelleműbbnek tűnik férjénél, partner az óvatos gazdasági szisztéma működtetésében, s döntéseiket, vállalásaikat a mindig a lehetőségeikhez szabják. Ennek megfelelően hitelt nem szoktak igénybe venni, s a hosszú távú anyagi elköteleződés helyett inkább más megoldást keresnek a felmerülő problémákra.

Állandó munka reményében és az orvosi ellátás közelsége miatt szeretnének Pécsre, vagy legalább a városhoz közelebb költözni, de elbeszéléseikben megjelenik a kímélőbb városi életmód is, mint motiváció: *Hiába mondják azt, hogy falun sokkal könnyebb az embernek, nem könnyebb. Most te hiába termeled meg a zöldséget meg a satóbbit, [...] most egy városi bemegy a Tescoba és megveszi a krumplit, mert olcsóbban jön ki, mert nem kell neki vele dolgozni, hanem csak... jó, hát oda meg pénz kell... [...] ide is kell pénz, vetőmag, öntözés, dolgozol vele, meg satóbbi.*

Az általuk vezetett gazdaság haszna kettős, termelnek önellátásra és értékesítésre egyaránt, a gazdálkodás jövedelemszerző és kiadáscsökkentő szerepe (Spéder 1997: 4–5) egyaránt fontos. Próbálnak alkalmazkodni a piac elvárásaihoz, ezért az eladásra való termelés és tenyésztés változó (malac, méz, bab), míg a saját fogyasztás kielégítésére folytatott termelés (baromfi, paprika, paradicsom, zöldség, sárgarépa, burgonya, káposzta, uborka stb.) állandóbb képet mutat.

Gazdálkodásuk fő pillére a családon belül végzett munka, a háztartásban hasznosított gazdasági ismeretek elsősorban a férj tudásán, az ő felmenőinek hagyományain alapulnak, de a feleség családjában is általános volt a gazdálkodás. I. az értékesítésre szánt termények előállításához szükséges szaktudást esetenként szakértőktől, más gazdálkodóktól sajátította el, s az így megszerzett ismereteket adta át azután a családjának – ahogy az a háztartás gazdálkodásában újkeletű méhészkedés esetében is történt.

Sz. és családja

A férj 33, a feleség 29 éves, cigány származásúak, a 12 km-re fekvő Kórósról költöztek öt éve Szaporcára. Hitelből pótolták a házvásárláshoz hiányzó forrásaikat – a takarékoság azonban ennek a háztartásnak is lényegi vonása, hiszen jövedelmeik előrelátó beosztása nélkül nem tudnának pénzügyi egyensúlyt teremteni. Két fiúgyermekük van, 2,5 és 4,5 évesek. A feleség egészségügyi végzettségű, jelenleg masszörként dolgozik egy harkányi vállalkozásnál. A férj építészetet tanult, pályakezdőként kistérségi menedzserként dolgozott egy évig a Kelet-Ormánsági Társulásnál, majd az állás megszűntével sikertelenül próbált szakmájában elhelyezkedni. Építőipari segédmunkásként, később határőrként vállalt munkát, jelenleg rendőrként dolgozik és vállalkozóként zeneszolgáltatással foglalkozik.

Ideköltözésük után az első két évben veteményeztek, a harmadik évben egyrészt a férj elfoglaltsága miatt, másrészt a kedvezőtlen időjárás miatt elmaradt a kertművelés, a rá következő évben pedig anyagi források hiánya miatt nem fogtak bele a háztáji termelésbe. A gyümölcsfákkal Sz. szívesen foglalkozik (cseresznye, barack, körte, alma, meggy, szilva, birs, szelídgesztenye, dió), a gyümölcsöst bővíteni szeretné. Három éve disznót is tartottak, de a gazdálkodás kontinuitását az elsősorban a tojásashasznuk miatt kis számban tartott tyúkok jelentik. Ebben a háztartásban a legnagyobb gazdasági szerepet a munkavállalással szerzett kereset játssza, s az élelmiszer beszerzés fő forrása a kereskedelem. A háztartás jövedelmeinek kiegészítésére a családfő egyszemélyes vállalkozása szolgál: munkája mellett rendezvényeken vállal zenészként fellépést. Gazdasági stratégiájukban fontos szerepe van a mobilitásnak is: *ha van az embernek munkahelye, akkor mégsem éli át azt úgy, ezeket a hátrányos momentumokat, mintha nem lenne munkahelye, [...] akkor van [...] alapesetben autója, amivel eljár nap mint nap dolgozni, (...) akkor azért mégis sokkal-sokkal jobban él, [...] mert akkor bizonyos lehetőségei vannak az embernek mégis.*

S. és családja

S. szaporcai születésű, felesége pécsi származású, 23 éve élnek együtt Szaporcán. S. szakmunkás végzettségű, parkettás a szakmája, de többnyire asztalos munkakörben szokott elhelyezkedni, jelenleg az önkormányzat foglalkoztatja a közmunka program kereteiben. Korábban különböző cégeknél, vállalkozásoknál dolgozott Pécsen, Siklóson. Neje egy betegség miatt csökkent munkaképességüként a szomszédos Tésenfán dolgozik egy rehabilitációs nonprofit vállalkozásnál. A negyvenes évei közepén járó házaspárnak egy 21 éves lánya van, ő is a szülői házban lakik, s innen jár Pécsre iskolába, ahol diplomás ápolónak tanul.

Háztáji gazdálkodásuknak kettős haszna van: egyrészt az önellátás igénye motiválja a termelést, másrészt, ha alkalom nyílik rá, a felesleg piacra juttatása, vagy direkt módon a piacra termelés a cél. Jelenleg csak saját fogyasztásra termelnek, de volt idő, hogy eladásra természetettek például paprikát és akkor is végeztek saját célra mezőgazdasági munkát, ha volt más bevételi forrása a családnak. Hitelt sosem vettek fel, mert *ha egyszer bebukik az ember, akkor vége, akkor rosszabb, mint előtte.* Ennek

megfelelően alakították ki gazdasági stratégiájukat is, mely egy pluriaktív háztartás képét mutatja.

A saját célra történő termelést egyfajta minőségi garanciának is tekintik: *amit mi nevelünk föl, drágábbra jön ki, de mégis, jobb. Sokkal jobb.* A magasabb kvalitásnak munka és szabadidő az ára. Úgy gondolják, hogy a város több lehetőséget tartogat, S. maga is dolgozott otthonától távol, a városi életmóddal mégsem tudnának megbarátkozni: *a panelba' én nem lettem volna ember, énnekem ott végem lett volna.* Úgy véli, *az lenne az igazi, ha az emberek tudnának vállalkozni, ha a saját lábukra tudnának állni. [...] Olyan emberek maradtak itt, nem inspirálja semmi őket, csak elvegetálnak. [...] jelen pillanatban meg tudjanak élni. Ők nem gondolnak a jövőre, hogy mi lesz.* Lánya is megerősíti ezt a gondolatot: *szerintem már megszokták a szegénységet, és mintha nem is akarnának azér' tenni, hogy ők ebből kijöjjenek.* Némi reményt jelent a környezetvédelmi megfontolásokat és munkahelyteremtő projektet ötvöző Ős-Dráva Program, melynek megvalósulása folyamatban van: *nagyon szép lenne, ha ez megvalósul, akkor valami csoda lesz majd itt, az valami csoda lesz.*

M. és családja

M. a harmincas évei végén járó asszony, elvált, egyedül nevelte két idősebb fiát, amikor öt éve házat vett Szaporcán. Jelenlegi élettársával és három éves közös kisfiukkal együtt összesen öten élnek most egy háztartásban. Szakképesítése nincs, párjával együtt közmunkásként dolgoznak, s nem látnak reálisan elérhetőnek más munkalehetőséget.

Hiába megyek én Pécsre, hiába is vennének föl. De föl se vesznek. Megkérdezik, hol lakok, ennyi. [...] A bejárás miatt. De hiába is mondom, hogy nem kérek utiköltséget hogy térítsenek, akkor se. Mer Harkány-Siklós körzetében megoldják. Annyi munkanélküli van, mint a szemét, akkor nem éngem fognak innen fölvenni, hogyha jelentkezik egy harkányi. De hogyha azt nézem, nem térít utiköltséget, ott se marad semmivel se több pénzem, mint amit itt kapok. Ugyanott vagyok. [...] Most ha Pécsre föl is vesznek, eleve nem tudok bejárni. Mert nincs úgy közlekedés. Mert oda, hogyha el is tudnák menni, műszakozni. Mivel jövök haza? Vagy mivel megyek be hatra mondjuk? Saját házunk mellett menjünk be albérletbe? De akkor se biztos, hogy el tudunk helyezkedni. Most

még, ami volt, az Elcotech, az is megszűnt. Úgyhogy itt, ez az alvidék, ez teljesen meg van lőve. Közmunka.

M. korábban gazdálkodott, voltak lovaik, disznóik, és teheneket tartottak a tejhaszonért: *akkor még vót értelme csinálni, vót a csarnok, kivittük a tejet, többet megkerestem otthol a tehenekkel, mint a volt párom a munkahelyen.* Az értékesítési hálózatok megszűnése miatt nehéz piacra juttatni akár az állatot, akár a hozzá kapcsolódó termékeket, ezért ebben az értelemben az állat nem beruházás, hanem kiadás, amely a költségeket növeli. Az a háztáji gazdaság, amely elsődlegesen piacra termelt, nem tudta magát fenntartani a megváltozott körülmények között, s M. családja is közéjük tartozott. *A gazdálkodás, hát, annak sincs értelme, mer hogyha nincsen főded hogy megtermeld a takarmányt, akkor nem tudod fölnevelni a jószágot se, meg fölhizlalni a disznót, vagy legyen az akármí, akár marha, akár disznó. Hogyha venni kell a takarmányt, akkó ki vagy lőve. [...] Van kert, de annyit nem tudunk rajta termelni, hogy egész évbe elég legyen.* A családnak van egy 900 négyszögöles kertje, de nem folytatnak jelentős termelést, szükségleteiket javarészt a boltból fedezik.

A korábban lakásfelújításra felvett hitel törlesztése a bevételek nagy részét elviszi a családi kasszából, gyakran ténylegesen veszélyben forog a mindennapos megélhetés. A családnak jelenleg két kecskéje és egy lova van hobbiállatként, illetve két disznót tartanak haszonállatként, levágásra – süldőként kapták őket két mázsa terménnyel együtt egy rokontól. A Szociális Földprogram rövid távon jelentett segítséget számukra, *hát annyira, hogy volt mit az asztalra tenni.* A nehéz megélhetési viszonyok közt a szociális juttatások és kedvezmények nagy jelentőséggel bírnak a család életében, azonban összességében véve M. kilátástalannak látja helyzetét.

É. és családja

É. a harmincas éveinek közepén jár, háromgyermekes édesanya. 15 éve banki kölcsön segítségével vásároltak házat térségenkénti származású férjével Szaporcán, s azóta élnek itt. É. Drávacsehiben nőtt fel, egészségügyi tanulmányai és munkahelye kapcsán Siklósra, majd Pécsre került, ideköltözéskor nem ismert itt senkit, s az azóta eltelt időben sem kötött sokakkal barátságot. 15 éve nem volt munkaviszonya, anyja és feleség, a háztartást vezeti. A férj szakmája kőműves, de a saját területén nem tud elhelyezkedni. Régebben a MATÁV-nál dolgozott, miután az megszűnt, közmunkás-

ként foglalkoztatja az önkormányzat. A családnak három gyermeke van, egy pályaválasztás előtt álló 15 éves lány, egy 11 éves és egy 3 éves fiú. É. is háromgyermekes családban nőtt fel, édesanyja egyedül nevelte őket. A mezőgazdasági munka nem játszott nagy szerepet, inkább a munkavállalással keresett pénzből éltek, ezért É. Szaporcára kerülve sok új helyzettel került szembe, mivel férje mindig szorgalmazta az állattartást. Kertet nem művelnek, egyrészt azért, mert gabonának kicsi a kert, másrészt pedig *ezeket a konyhakerti dolgokat meg rakjam bele, de minek, többé kerül a leves, mint a hús, mire megműveltetném, meg egy kis talajfertőtlenítő, egy kis műtrágya, egy kis ez, egy kis az, mindenképp, addigra pont ott vagyok veled, hogy ha éppen kifogok egy jó kis akciót, akkor hatvan forintért veszek egy kiló krumplit, vagy dolgozok érte én, és akkor cserébe kapok érte egy kis krumplit, én ilyenbe is belemegyek.* A saját célra történő termelésnek az is gátja, hogy nincs megfelelő tároló helyiség, ahol el tudná a család raktározni a megtermelt növényeket. Így a gazdálkodás haszonállatok nevelését jelenti, esetükben ez általában kecske, birka, disznó, kacska, tyúk. Az etetéshez szükséges terményt vagy vásárolják, vagy munka fejében kapják.

A munkaerőpiaci lehetőségeket tekintve É. a közmunka program által nyújtott lehetőséget tekinti reálisnak: *én meg hogyha lejár a gyes, hm, egyelőre sejtelmem sincs, hát biztos közmunkás leszek, mer hova bírok menni máshova dolgozni.* Életkörülményeik javulásához az infrastrukturális fejlődést, a közlekedési viszonyok javítását tartja a legfontosabbnak.

Sikeres gazdasági stratégiák

Az általam vizsgált háztartások egy része (hat háztartás) sikeres gazdasági stratégiák alapján szervezi/szervezte a mindennapjait. Az önellátásra való termelés akkor is megjelenik a mindennapi praxisukban, ha a megélhetéshez elegendő más bevételi forrása is van a háztartásnak. A vizsgáltak csoportja heterogén összetételű: kor tekintetében 29 és 88 év közöttiek, iskolai végzettségüket illetően általános/elemi iskolát végzett, vendéglátó és építőipari szakmunkás, egészségügyi képesítéssel rendelkező és építész szakközépiskolát végzett egyaránt volt beszélgetőtársaim között. Többféle családszerkezet is megjelenik a vizsgált mintában: egyedül élő idős asszony, egyedül élő, de más háztartásban is besegítő középkorú férfi,

harmincas évei elején járó kétgyermekes pár, harmincas évei végén járó háromgyermekes házaspár, negyvenes éveiben járó egy gyermekes, illetve kétgyermekes házaspár. Felekezeti és etnikai szempontból sem egységes a csoport, reformátusok, katolikusok, magyar és cigány nemzetiségűek egyaránt vannak köztük.

Ugyanakkor számos közös pontot találhatunk, melyek nem csak a lokalitás által meghatározott tényezők, hanem az értékrendek hasonlóságára, azonosságaira vezethetők vissza. A sikeres gazdasági szisztémát folytató háztartások értékrendjének közös alapja egyértelműen az *addig lehet nyújtózni, amíg a takaró ér*-elv¹⁰. Nem szívesen vállalnak olyan kockázatot, amelyben a rajtuk kívül álló tényezők is nagy szerepet játszhatnak. Valamennyiük háztartására jellemző a „több lábon állás”, függetlenül attól, hogy mekkora szerepe van ebben a gazdálkodásnak. A sikeres stratégiával élő háztartások tagjai nem dohányoznak és nem fogyasztanak rendszeresen alkoholt. Közös vonás még, hogy a gazdálkodási tudásanyag alapvetően a családon belül átörökített tudást jelenti, s erre épül esetenként a felnőtt korban szakértőktől, más gazdálkodóktól szerzett ismeretek rendszere.

Az önkormányzat gazdasági stratégiája

A polgármester és az alpolgármester privát megélhetési stratégiáját követi az önkormányzat gazdasági berendezkedése, s ezáltal a település sikeresnek mondható gazdálkodást folytat. E tekintetben is az „addig nyújtózkodj” elv érvényesül: a képviselők 2011 májusától lemondtak képviselői tiszteletdíjukról, s a polgármester is lemondott bizonyos juttatásokról, hogy a szűkebb költségvetés ellenére se kelljen hitelhez folyamodni.

A helyi vezetők gazdasági stratégiájában speciálisan, egyfajta eszközként jelenhet meg a Szociális Földprogram. Ormánsági társadalmi képet festő tanulmányában Tamás Pált idézve Ragadics Tamás tesz róla említést, hogy a szociális juttatások feletti rendelkezés segít megszilárdítani a helyi vezetők pozícióját (Ragadics 2010: 4), s Bartal Anna Mária is szóba hozza ugyanezt a jelenséget a Szociális Földprogramok működése kap-

¹⁰ Az alpolgármester meg is fogalmazta ezt egy interjúban.

csán: „egy-egy jól működő program erkölcsi és politikai tőkét is jelent a programvezető-polgármester számára” (Bartal 2001: 129).

Bizonytalan egzisztenciát eredményező stratégiák

A vizsgált háztartások közül bizonytalan egzisztenciával rendelkezők közös jellemzője, hogy alacsony jövedelemszintjük következtében többnyire csak rövid távra tudnak tervezni, ezért a szociális vagy más jellegű támogatások haszna is pillanatnyi számukra. Míg a sikeresebb gazdasági stratégiát folytatók között az állandó tényezőként jelen lévő önellátási igény mellett gyakorta megjelenik a vállalkozói hajlandóság a mezőgazdasági tevékenységekkel kapcsolatban is, ezek a családok jellemzően nem, vagy csak kis mértékben élnek az öngondoskodás eszközeivel, s csekély mértékben figyelhető meg gazdasági döntéseikben több lábbon állás elve. Közös vonásuk, hogy az önellátásra termelés, a saját célú mezőgazdasági munka szülei életében sem volt döntő jelentőségű, s hogy magasabb kockázatvállalási hajlandóság, a munkaerőpiactól és a kereskedelemtől való erősebb függés jellemzi ezeket a háztartásokat. Saját helyzetüket kilátástalannak, jövőjüket bizonytalannak látják.

A vizsgálat tapasztalatai és eredményei

Összességében nézve a sikeres gazdasági stratégiák bázisát az otthonról hozott tudásanyag, a forrásokkal való takarékos gazdálkodás és a több lábbon állás alkotja, s ezekben a gazdaságokban a Szociális Földprogram nyújtotta segítség is ezeknek köszönhetően hasznosult. Hogy a szegényebb körülmények között élők, a tényleges rászorulóknak hogyan élnek a Szociális Földprogram lehetőségeivel, azt meghatározza az a tény, hogy ezek a háztartások rákényszerülnek a rövid távú problémamegoldás metódusaira, azaz nem a távlati célok dominálnak, hanem a hétköznapi boldogulás a tét. Mindezek következtében pillanatnyi segítséget jelentett számukra a juttatás, nem váltak gazdálkodóvá. A sikeres stratégiát folytatók közül többen arról számoltak be, hogy a faluban vannak, akik idejekorán levágták a kapott állatokat, vagy pénzzé tették a kapott jószágot, vetőmagot, miközben azok, akiknek gazdasági szisztémájában hangsúlyos

a háztáji gazdálkodás, a juttatott mennyiség többszörösét termelik meg segítség nélkül is. Ez nem jelenti azt, hogy a rosszabb körülmények között élők ne folytatódnának kisebb volumenben vagy ideiglenesen önellátásra irányuló termelést, az azonban jól látszik, hogy kiszolgáltatottabbak a körülményeknek és az esetleges segítségnek, akár a gazdálkodási tudás, akár a termelés anyagi vonzatainak tekintetében. Ennek nyilvánvalóan több oka és összetevője van: az anyagi források hiánya, a gazdálkodási ismeretek hiánya és a gazdálkodói habitus hiánya egyaránt oka lehet a kudarcba fulladt vagy el sem kezdett gazdálkodási próbálkozásoknak, s ugyanezek a tényezők határozzák meg a termelés volumenét is.

A Szociális Földprogramok kapcsán a MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete több vizsgálatot is végzett, s egy 2002-es elemzés a következőkben jelöli meg a programok (társadalmi) hasznát: „a szociális földprogram valódi jelentősége [...] abban rejlik, hogy pozitívan befolyásolja a kedvezményezettek későbbi munkaerőpiaci esélyeit. Egyrészt rendszeres aktív tevékenységre ösztönzi a résztvevőket, valamint a munkavégzéssel kapcsolatos morális elemeket is »visszacsempészi« az életükbe. Az egyik legfontosabb hozadéka a programnak, hogy a kedvezményezett családok – amennyiben lelkiismeretesen vesznek részt a földprogramban – östermelővé válásuk révén támogatás igénybevétele nélkül is képessé válnak megélhetésük biztosítására” (Jász–Szarvák–Szoboszlai 2003: 142). Barta Anna Mária szerint „általánosságban nem jellemző a programokra a kedvezményezettek folyamatos képzésének és oktatásának megszervezése, amely némileg emelné a résztvevők munkaerő-piaci esélyeit” (Barta 2001: 107). Barta ez alapján a programmal kapcsolatos képzések hiányát látja a munkaerőpiacon való sikeresebb szereplés gátjának. Szaporcai tapasztalataim azt mutatták, hogy a sikeres gazdálkodás az előzetes tudáson, a gazdálkodási ismeretek meglétéén is múlik. Vizsgálataim nyomán kevésbé látszik, hogy a program miként tudná elősegíteni az érintettek sikeres munkaerőpiaci szereplését, mivel a munkavállalásnak a munkaerőpiaci kereslet, azaz a munkahelyek megléte is szükséges feltétele. A sikeres gazdálkodás ezért nem elsősorban a munkaerőpiaci esélyeket, hanem a családok öngondoskodási és önellátó képességét javítja, amihez azonban elengedhetetlennek tűnik a már sokszor emlegetett tudásbázis. A gazdálkodási ismeretek meglétének és átadásának kontinuitása meghatározó tényezőnek bizonyult a vizsgált háztartások esetében. Ezt a vélekedésemet olyan recens törekvések látszanak igazolni, amelyek a rurális térség mezőgazdasági támogatását, a produktív

szociális programokat képzésekkel párhuzamosan képzelik el¹¹ – noha jól tudjuk, hogy a Szociális Földprogramok keretében eddig is volt (elvi) lehetőség gazdasági képzésben való részvételre, s a településen pillanatnyilag a Közmunka Program keretében folyik is mezőgazdasági tárgyú oktatás. Az 1990-es évek végén zajlottak azonban olyan hazai kutatások, amelyek óvatosságra intik az önellátás általánossá válásában és gazdasági felemelő erejében reménykedőket: „...az intenzív önellátás nem a hátrányos helyzetben lévők háztartásgazdaságait jellemzi. Ha a legszegényebbek végeznek is otthon fizetetlen munkát, az kevésbé kiterjedt, mint a jómódú háztartások esetében” (Spéder 1997: 20).

A hozott tudás jelentőségét mind Bourdieu, mind a hazai kutatók gondolatai megerősítik: a felnőttkori attitűdöket a szocializáció sok vonatkozásban meghatározza (Megyesi 2007). Az értékpreferenciák kialakítása mellett a család nem csak a felnőttkori, vidékkel és gazdálkodással kapcsolatos attitűdöket határozhatja meg, de döntő szerepet játszik a minták, a megoldási készletek átadásában, melyeknek részét képezi a tényleges gazdálkodási ismeretanyag is. Ez önmagában nem elég a mezőgazdasági tevékenységek sikerességéhez, de elemét képezi azon tényezők halmazának, amelyek az eredményes gazdálkodást meghatározzák – azok a családok tudtak a Szociális Földprogram nyújtotta segítséggel élni, akiktől korábban sem volt idegen az önellátó célú gazdálkodás, s akiknek megfelelő tudásuk és tapasztalatuk volt hozzá. Esetükben ez a tudás a családban öröklődő gazdasági és gazdálkodási ismeretek korpuszát jelentette. Ez alapján a „jó” fogalmának minden relativitásával együtt, az él jól, vagy jobban, aki önmaga tud tevélegesen tenni a megélhetéséért, gazdálkodóként, vállalkozóként vagy akár munkavállalóként. A tényleges rászorulók nem, vagy nagyon csekély eséllyel látnak kitorépi pontot helyzetükből. Az önellátás kényszere nehézséget, szinte megoldhatatlan feladatot jelent számukra. Mindennapjaikat azzal a függéssel lehet jellemezni, amely a szociális ellátó rendszer és az önkormányzat kötelékébe fűzi őket – ez a függés gyakran kiszolgáltatottságot is jelent, hiszen (többek között a gazdasági potenciál hiánya miatt) gyenge az érdekérvényesítő erejük a rossz körülmények között élőknek.

¹¹ A Kossuth Rádió *Ütköző délben* című műsorának 2012. március 14-én 12:30-kor elhangzott adása a szociális szövetkezetekről és a velük kapcsolatosan felmerülő kérdésekről. Köszönet Máté Gábornak az információért.

On-line: <http://hangtar.radio.hu/kossuth#!#2012-03-14> (2012.03.14.)

A sikeres és a kevésbé sikeres stratégiát folytatók esetében is elmondható, hogy a döntési mechanizmusok alapvetően a családi mintákat követik, a gazdálkodói habitus, az öngondoskodó attitűd és a kockázatkezelési módszerek főként a szocializáció által meghatározottak, s nagyban befolyásolják az egyéni döntéseket és a háztartás gazdasági stratégiáját. Ennek a felismerésnek abból a szempontból van nagy jelentősége, hogy beláthassuk: ha a mai, szociális jellegű problémákkal, önfenntartási gondokkal küszködő vidéki lakosság gyermekeinek, fiataljainak nem sikerül a bizonytalan egzisztenciát eredményező családi minták mellett más alternatívákat is megismerniük, a rurális problémák folyamatosan újratermelődnek mindaddig, amíg az elsajátítható problémamegoldási készletek, megoldási stratégiák köre ki nem bővül.

Szakirodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

2007 *A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Ártéri gazdálkodás Tolna és Baranya megyében az ártéri munkák befejezése előtt.* Ekvilibrium Kiadó, Budapest.

BALOGH Balázs

2002 *Gazdák és zsellérek. Gazdálkodási stratégiák Tápon.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

BARTAL Anna Mária

2001 *A szociális földprogramok, avagy az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika alternatívái a rurális térségekben.* Civitalis Egyesület, Budapest.

BOURDIEU, Pierre

1998 Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Aula Kiadó, Budapest, 155–177.

2003 Vagyon- és reprodukciós stratégiák. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és társadalom I.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 73–87.

FÉL Edit – HOFER Tamás

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Balassi Kiadó, Budapest.

HAVAS Gábor

2001 *Gazdálkodó cigányok*. Autonómia Alapítvány, Budapest.

JÁSZ Krisztina – SZARVÁK Tibor – SZOBOSZLAI Zsolt

2003 A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. In: Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 139–145.

KISS Géza

1937 *Ormányság*. Sylvester R.T., Budapest.

KISS Z. Géza

1991 *Ormánsági változások. Fejezetek a 18–19. századi társadalom történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

KOVACSICS József

2003 *Baranya Megyei Népeségtörténeti Lexikon*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest

KOVÁCH Imre

1988 *Termelők és vállalkozók – Mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban*. Társadalomtudományi Intézet, Budapest.

LAKI László

1997 A „háztájízás” tegnap és ma. *Szociológiai Szemle*. (1) 39–63.

<http://www.szociologia.hu/dynamic/9701laki.htm> (2012.03.10) 1–16.

LIPP Tamás

1986 *Kemse. Részletek az Elsüllyedt falu a Dunántúlon c. könyvből*. Népművelési Intézet, Budapest.

MÁRKUSZ Péter – TÓTH Erzsébet

2008 *A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai*. Agrárgazdasági Kutató Intézet Vidékfejlesztési Igazgatóságának Vidékpolitikai Osztálya, Budapest. http://www.eselyfk.hu/downloads/szocfp/kiadvanyok/szfp_2008_aki.pdf (2012.11.21.)

2010 A szociális földprogramok szerepe a hátrányos helyzetű vidéki népesség megélhetésében. *Kertgazdaság*. 42. (1) 76–85.

MEGYESI Boldizsár

2007 A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. L'Harmattan–MTA PTI, Budapest, 27–43.

MOLNÁR Mária

2000 Társadalmi tagozódás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalomnéprajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 484–531.

NAGYNÉ VARGA Ilona – LANDAU Edit (szerk.)

2006 *Szociális földprogram modellek*. Jász–Nagykun–Szolnok megye Esély Szociális Közalapítványa –Regionális Szellemi Forrásközpont, Szolnok.

RAGADICS Tamás

2010 Ormánsági értékek – a kistelepülési társadalmak konfliktusainak tükrében. *Acta Sociologica*. III. (1) 170–179. [http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics Tamás - Ormánsági értékek.pdf](http://szociologus.btk.pte.hu/images/stories/ACTA/Ragadics_Tamas_-_Ormansagi_ertek.pdf) (2011.11.23.) 1–11.

REMÉNYI Péter – TÓTH József (szerk.)

2009 *Az Ormánság helye és lehetőségei: Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása*. IDResearch Kft., Pécs.

SPÉDER Zsolt

1993 Érvék egy módosított gazdaságszemlélet mellett. In: Uó (szerk.): *A mindennapi élet ökonómiája*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

1997 Háztartások egy kistérségben. *Szociológiai Szemle*. (1) 6–37. <http://www.szociologia.hu/dynamic/9701speder.htm> (2012.03.12.) 1–25.

SZABÓ Á. Töhötöm

2002 *Közösség és Intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban*. (Krizsa Könyvek, 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

SZOBOSZLAI Zsolt (szerk.)

2003 *Cigányok a szociális földprogramban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

SZOMBATI Kristóf

2008 A vidékfejlesztés ellentmondásai a Zselicségben. A Zselica Szövetség és a Bánya Panoráma Egyesület tevékenységének elemzése. *Kövész XII*. (1–2) 17–46.

VÁRADI Mónika Mária (szerk.)

2008 *Kistelepülések lépéskényszerben*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

Statisztikai sorok

1966 *Baranya Megye Statisztikai Évkönyve 1965*, KSH Baranya Megyei Igazgatósága, Pécs

2000 *Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, Magyarország általállománya 2000. március 31-én*. Településsoros adatok, KSH, Budapest.

Levéltári iratok

Baranya Megyei Levéltár, IV.410.S. *Községi szociális felmérés: Szaporca*. Baranya Megyei Levéltár Szaporca községre vonatkozó cédulái *Községtörténeti adattár*

Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 925 *Szaporca Községi Tanács iratai 1951–1961*.

Baranya Megyei Levéltár, XXIII. 811 *Kémes Községi Közös Tanács iratai 1950–1960*.

Egyéb forrás

Az Eklezsiái igazgatás minémüségét mutató könyv 1836-889. A szaporcai egyházközség presbiteri jegyzőkönyve, a református parókia tulajdonában.

Strategii economice și sisteme de valori într-o localitate mică din sud-vestul Ungariei

Lucrarea de față prezintă relațiile economice dintr-un sat micuț din sud-vestul Ungariei, Szaporca, prin prisma deciziilor economice și sistemele de valori. Cadrul primar al cercetării îl constituie un program social agrar, un proiect social-politic așa-zis productiv, finanțat de guvern, care a fost creat pentru a atenua șomajul și problemele sociale aferente din zonele rurale prin susținerea unor activități agricole sustenabile și de autoaprovizionare, implicit formulând cerința unui mod de viață, care de fapt fusese caracteristică regiunii. În acest sens s-au folosit indicatori economici, surse de arhivă începând cu anii 1930, respectiv date recente, rezultate din analiza atitudinilor economice și a sistemelor de valori a gospodăriilor de acum. Se caută răspunsul la întrebarea: cum apare această formă de producție în viața de zi cu zi și strategiile existențiale ale localnicilor, respectiv care sunt factorii care determină o agricultură de succes.

Economic Strategies and Value Systems in a Small Settlement of South-west Hungary

My paper presents a view of economic conditions of Szaporca, a small village in the region Ormánság in South-west Hungary, in the light of economic decisions, world views and values. The primary framework of my examination was the Social Land Program, a centrally funded, so-called 'productive social project', which was created to mitigate the unemployment of rural areas and related social problems by supporting the self-employed, subsistence agricultural activities – implicitly this way of life appears as requirements of the project, which was once its own of the concerned rural settlements. In this context, archival documents, statistical series and economic indicators are used from the 1930s as a kind of reference point. Also I gathered recent research data about economic attitudes and values of households I tested, whose livelihood strategy appears self-sufficiency in household farming and where the farm work is done for their own purposes. I was looking for the answer to the question that what factors determine the successful farming.

